

Philoponus'un Niceliksel Sonsuzluk Argümanı

Philoponus' Quantitative Infinity Argument

Abdullah YILDIZ

Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi,

İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD,

Res. Asst. Dr., Marmara University,

Faculty of Theology, Department of Kalam

abdullah.yildiz@marmara.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2803-6083

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

DOI: 10.56720/msbd.2026.s17.386

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Nisan / April 2026

Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Ağustos / August 2026

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Ekim / October 2026

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ekim / October ber

Atıf / Citation: Yıldız, Abdullah. "Philoponus'un Niceliksel Sonsuzluk Argümanı".

Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (Ekim 2026): 139-163.

<https://doi.org/10.56720/msbd.2026.s17.386>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <https://mevzusbd.com> | mailto: mevzusbd@gmail.com

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Philoponus'un evrenin sonradanlığını kanıtlamak adına geliştirdiği iki argümandan biri niceliksel sonsuzluk argümanıdır. Argüman Orta Çağ'dan günümüze evrenin ezeliyeti savı karşısında *creatio ex nihilo* (yoktan yaratmayı) kanıtlamak için tartışmalarda yaygın olarak kullanılmıştır. Philoponus argümanı, Aristoteles'in *Fizik III*'te ortaya koyduğu sonsuzluk teorisinin evrenin ezeliyeti savıyla çeliştiği varsayımı üzerine kurmuştur. Ona göre Aristoteles sonsuzun edimsel olarak var olamayacağını söylediği için evrenin ezeli olduğunu söyleyemez. Çünkü evrenin ezeli olması sonsuzun edimsel olarak var olmasını gerektirecektir. Philoponus niceliksel sonsuzluk argümanını bir argümanlar kümesi olarak tasarlamıştır. Üç aksiyom içeren bu kümenin kaç argümandan oluştuğu açık değildir. Ancak argümanları, ikincisi üç alt argümandan oluşacak biçimde iki ana argüman olarak ele almak uygun görünmektedir: i) Sonsuzun kat edilemezliği (sayılamazlığı) argümanı: Evren ezeli olsaydı şimdiye kadar yaşamış insanların sayısı sonsuz olurdu ve bu insanların hepsi edimsel olarak yaşadığı için de bu bir edimsel sonsuz olurdu. Bizim jenerasyonumuzun şimdi var olması ise bu edimsel sonsuzun kat edilmiş olmasını gerektirirdi; ama bu olanaksızdır. ii) Sonsuzdan daha büyük olmanın olanaksızlığı argümanı: Philoponus şu üç durumda sonsuzdan daha büyük bir şey olduğunun söylenmiş olacağını savunur: Eğer a) sonsuz ekleme yapılmakla arttırılıyorsa, b) sonsuz katlanıyorsa, c) sonsuzlar birbirine eşit değilse. Bu üç alt argüman bazen ayrı ayrı bazen ikisi birlikte bazen de üçü iç içe geçmiş biçimde metinlerde bulunmaktadır. Sonsuzdan daha büyük bir şey olamayacağı ilkesine dayanan argümanlarla ilgili Philoponus'un katkısı, bunları evrenin ezeliyeti konusuna uyarlamasıdır. Çünkü benzer argümanlar daha önce Alexander gibi evrenin büyüklük bakımından sınırlılığını savunan düşünürler tarafından Atomcuların atomlarına ya da Anaxagoras'ın eşparçalılarına karşı kullanılmıştı. Ancak sonsuzun kat edilemezliği argümanı bütünüyle Philoponus tarafından geliştirilmiş görünmektedir. Bu argüman üzerine Türkçede hiçbir çalışma yapılmamıştır. Yabancı dillerde yapılan çalışmalar ise argümanın yapısını tam olarak vermekte yetersiz kalmaktadır. Bu çalışmanın amacı, niceliksel sonsuzluk argümanını beslediği Aristoteles'in sonsuzluk teorisi ve Simplicius'un eleştirileri ışığında birincil kaynaklara dayanarak bütünlüklü biçimde ortaya koymaktır. Böylece bu argümana ilişkin Türkçedeki büyük bir boşluğu

doldurulması ve yabancı dillerdeki çalışmaların ileri taşınması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Philoponus, Sonsuzluk, Ezelilik, Creatio ex nihilo, Edimsellik.

Abstract

One of the two arguments developed by Philoponus to prove the temporal beginning of the universe is the quantitative infinity argument. The argument has been widely used in debates from the middle ages to the present day to demonstrate *creatio ex nihilo* against the thesis of the eternity of the universe. Philoponus built his argument on the assumption that Aristotle's theory of infinity, as set forth in *Physics* III, contradicts the claim of an eternal universe. According to him, since Aristotle stated that the infinite cannot exist actually, he cannot claim that the universe is eternal; for an eternal universe would necessitate the actual existence of the infinite. The quantitative infinity argument is a set of arguments. It is unclear how many arguments this set, which contains three axioms, comprises. However, it seems appropriate to treat the arguments as two main arguments, with the second consisting of three sub-arguments: i) The Argument from the Impossibility of Traversing (Counting) the Infinite: If the universe were eternal, the number of humans who have lived up to now would be infinite, and since all these people actually lived, this would constitute an actual infinite. The fact that our generation exists now would require this actual infinite to have been "traversed", but that is impossible. ii) The Argument from the Impossibility of Being Greater than the Infinite: Philoponus argues that one would be claiming something is greater than the infinite in the following three cases: a) if the infinite is increased by addition, b) if the infinite is multiplied, and c) if infinities are not equal to one another. These three sub-arguments appear in texts sometimes separately, sometimes in pairs, and sometimes intertwined. It would not be wrong to say that Philoponus' contribution regarding arguments based on the principle that nothing can be greater than the infinite was his adaptation of them to the issue of the universe's eternity. This is because similar arguments had previously been employed by thinkers like Alexander, who defended the finitude of the universe against the atomists or Anaxagoras' homoeomeries. However, the argument from the

impossibility of traversing the infinite appears to have been developed entirely by Philoponus. No studies have been carried out in Turkish regarding this argument. Furthermore, existing research in foreign languages falls short of fully accounting for the structure of the argument. The aim of this study is to discuss the quantitative infinity argument in a holistic manner, based on primary sources and in light of Aristotle's theory of infinity -from which the argument draws- and the criticisms of Simplicius. Therefore, it is aimed to fill a significant gap in the Turkish literature regarding this argument and to advance existing research in foreign languages.

Keywords: Philoponus, Infinity, Eternity, Creatio ex nihilo, Actuality.

Etik Beyan	Bu çalışma Prof. Dr. Mehmet Bulgen danışmanlığında tamamladığımız “Antik Çağdan Orta Çağa Yoktan Yaratma Tartışmaları: Iohannes Philoponus ve Kelama Etkisi” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2026)
-------------------	---

Giriş

Philoponus (ö. yakl. 575) evrenin sonradanlığı üzerine iki pozitif argüman sunar.¹ Bu argümanların belirli bir adı yoktur; birisi *Fizik* III'teki sonsuzluk teorisine dayandığı için sonsuzlukla ilgili argüman olarak anılırken² diğeri argümanın dayandığı ünlü önermeye gönderimle anılmıştır: Her cisim sonlu güç barındırır: *Fizik* VIII.10.³ Ben bu argümanlardan birincisini ‘niceliksel sonsuzluk

¹ Gérard Troupeau, “Un épitomé arabe du «De contingentia mundi» de Jean Philopon”, *Mémorial André-Jean Festugière. Antiquité païenne et chrétienne*, ed. E. Lucchesi, H. D. Saffrey (Genève: Patrick Cramer, 1984), 79.2-10. Philoponus evrenin ezeliliğini çürüten negatif argümanlar ile sonradanlığını kanıtlayan pozitif argümanları birbirinden keskin biçimde ayırır.

² Richard Sorabji, *Time, Creation and the Continuum: Theories in Antiquity and the Early Middle Ages* (Chicago: The University of Chicago Press, 2006), 210; Jacobus Erasmus, *Kelâm Kozmolojik Argümanı: Yeni Bir Değerlendirme*, çev. Mehmet Bulgen (İstanbul: Albaraka, 2022), 58; Herbert A. Davidson, “John Philoponus as a Source of Medieval Islamic and Jewish Proofs of Creation”, *Journal of the American Oriental Society* 89/2 (1969), 362.

³ Richard Sorabji, *Matter, Space and Motion. Theories in Antiquity and Their Sequel* (London: Duckworth, 1988), 249 vd; Davidson, “John Philoponus as a Source”, 362; Nicholas Allan

argümanı' ikincisini 'niteliksel sonsuzluk argümanı' olarak adlandırmayı öneriyorum. Çünkü bu adlandırma bir yandan iki argümanın birbiriyle ilişkisini gösterirken diğer yandan içerikleriyle uyumludur. Simplicius (ö. yakl. 560) her iki argümanı sonsuzluğun yanlış anlaşılması üzerinden eleştirmekte ve birine yönelttiği eleştirinin diğeri için de geçerli olduğunu söylemektedir.⁴ Dolayısıyla sonsuzluğun, ortak yönleri olarak iki argümanın adında da bulunması ve sonra birbirinden ayrıldıkları yönün sonsuzluğa eklenmesi doğru bir adlandırma olacaktır. Ancak daha da önemlisi böyle bir adlandırmaya Philoponus'un kendi sözlerinden dayanak bulunabilmektedir.⁵ Nitekim Proclus (ö. 485) *De aeternitate mundi*'nin (*Evrenin Ezeliği Üzerine*) I. argümanında evrenin ezeli olmadığını söylemenin, Tanrıda eksiklik bulunduğunu söylemeyi gerektireceğini ileri sürer.⁶ I. argümana yanıtında Philoponus varlığa gelmiş olandan daha çok ve daha iyi şeyler yaratmanın olanaksız olduğunu ama bu olanaksızlığın nedeninin Tanrı değil yaratılmışların doğası olduğunu savunur. Ona göre varlığa gelmiş olandan daha çok ve daha iyi şeylerin varlığa gelmesinin olanaksızlığının nedeni neyse, Tanrının hep iyi ve hep yaratıcı olmasına rağmen, evrenin ezelden beri var olmasının olanaksızlığının nedeni de aynıdır. Olandan daha çoğu olamaz, çünkü Aristoteles'in (ö. 322 MÖ) gösterdiği üzere niceliksel (büyüklük ve sayı) sonsuz edimsel olarak var olamaz. Olandan daha iyisi de olamaz, çünkü Tanrı tarafından varlığa getirilenin töz, güç ve edim bakımından Ondan daha aşağı olması zorunludur. Nitekim bir kimse olandan ne kadar üstününü varsayarsa saysın Tanrının kavrayış ötesi gücü karşısında eksik kalır.⁷ "Böylece oluşanların/varlığa gelenlerin niteliğinin (τὸ ποιόν), tıpkı sayısı gibi, sınırlanması zorunludur."⁸ Böylece Philoponus önce şeylerin hem nicelik hem

Aubin, *Power and Possibility in Early Arabic Philosophy: Three Innovators Between Philoponus and Avicenna* (Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2024), 8.

⁴ Simplicius, in *Aristotelis physicorum libros quattuor posteriores commentaria*, ed. Hermannus Diels (Berlin: Reimer, 1895), 1328.11-12.

⁵ Simplicius, in *Phys. (V-VIII)*, 1336.1-2. Burada Philoponus sonsuzluğun nicelik ve nitelik olmak üzere iki yönünün olduğunu imler: "Çünkü bir şeyin hem sayı hem de güç bakımından sonlu parçalardan oluşup da sonsuz güçlü olması olanaksızdır."

⁶ Proclus, *On the Eternity of the World (De aeternitate mundi)*, çev. Helen S. Lang, A. D. Macro (Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 2001), 156-159.

⁷ Ioannes Philoponus, *De aeternitate mundi contra Proclum*, ed. Hugo Rabe (Lipsia: B.G. Teubner, 1899), I.3, 7.1-8.27, I.4, 13.26-14.28.

⁸ Philoponus, *Contra Proclum*, I.3, 8.18-20.

nitelik⁹ bakımından sonlu olması gerektiğini ilke olarak belirlemekte ve sonra evrenin ezeliliği sorununu da bu ilkeye göre ele almaktadır. Bu yüzden evrenin ezeli/sonsuz olamayacağını göstermek için bir niceliksel sonsuzluk argümanı bir de niteliksel sonsuzluk argümanı geliştirmiştir. Philoponus'un argümanları, ikisi birlikte bir makalede ele alınamayacak kadar geniş olduğu için bu çalışmada yalnızca niceliksel sonsuzluk argümanı ele alınmaktadır.

Evrenin zamansal başlangıcı olduğunu kanıtlamak adına geliştirilmiş en yaygın argüman Philoponus'un niceliksel sonsuzluk argümanıdır. Nitekim argümanın, pek çoklarının yanında Orta Çağ'da Gazzâlî (ö. 505/1111) veya günümüzde William Lane Craig (1949 -...) tarafından kullanıldığı görülmektedir. Immanuel Kant (ö. 1804) da birinci antinomisinde evrenin zamansal başlangıcı lehine tez olarak bu argümanın bir versiyonunu sunmaktadır.¹⁰ Bütün bu öneme rağmen bu argüman üzerine Türkçede hiçbir çalışma yapılmamış olması büyük bir boşluk oluşturmaktadır. Bu çalışma Türkçede bir olarak bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Argüman üzerine yabancı dillerde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların argümanı sunumunda birtakım yetersizlikler söz konusudur. Bu çalışma, argümanın bütünlüklü bir anlatısını sunarak yabancı dillerdeki çalışmaları daha ileri taşıma iddiasındadır. Söz gelimi Philoponus'un niceliksel sonsuzluğu yadsımasına rağmen niteliksel sonsuzluğu olanaklı gördüğü zannedilmiştir.¹¹ Ancak Philoponus varlıkların hem nicelik hem nitelik yönünden sonlu olması gerektiğini düşünmüş ve bu amaçla iki argüman geliştirmiştir. Bu doğru tespit edilemediği için argümana Philoponus'un projesiyle uyumlu bir ad verilememiştir. Bu çalışma 'niceliksel sonsuzluk argümanı' adını önermektedir. Bu argümanla ilgili asıl sorun ise şimdiye kadar yapılan çalışmalarda argümanın yapısının yeterince doğru biçimde ortaya konulmamış olmasıdır. Bu sorunun altında, Philoponus'un argümanı bütünlüklü biçimde serimlediği bir yapıtının günümüze ulaşmaması yatmaktadır. Çağdaş araştırmacılar, Philoponus'un argümana yer verdiği yapıtlardan

⁹ Aristote, *Catégories*, çev. Richard Bodéüs (Paris: Les Belles Lettres, 2001), VIII, 9a14-27; Abdurrahman Bedevî (ed.), *el-Eflâṭūniyyetu'l-muḥdeṣe 'inde'l-'Arab* (Kuveyt: Vekāletu'l-maṭbū'āt, 1977), 35.2. Güç nitelik kategorisinin altında olduğu için güç kavramı üzerine kurulu ikinci argümanın nitelik üzerinden adlandırılması yerinde olacaktır.

¹⁰ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea, 1993), 231 (A 427/B 455).

¹¹ Erasmus, *Kelâm Kozmolojik Argümanı: Yeni Bir Değerlendirme*, 58.

hangisini öne çıkardıklarına¹² ya da Philoponus'tan bu argümanı alan hangi düşünürün anlatımını esas aldıklarına göre¹³ argümanın yapısını çeşitli biçimlerde kurgulamışlardır ve bu kurgulardan hiçbiri Philoponus'un orijinal kurgusunu tam olarak yansıtmamaktadır. Bu çalışmada yalnızca Philoponus'un kendi yapıtlarına dayanarak ve onun argümana yer verdiği bütün yapıtlar bütünlüklü biçimde değerlendirilerek argümanın yapısı aslına uygun biçimde serimlenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca argüman bir bağlama oturtularak Philoponus'un beslendiği kaynaklar ve yaptığı katkı ortaya çıkarılmaktadır.

Philoponus niceliksel sonsuzluk argümanını *Fizik III*'teki sonsuzluk teorisi üzerine kurmuştur. O halde bu argümanı serimlemeye buradan başlamak yerinde olacaktır.

1. Aristoteles ve Sonsuzluk

Aristoteles *Fizik III.4-8*'de sonsuzluğu ele alır. Sonsuzluk doğa araştırmacısının ilgi alanına girer. Çünkü doğa değişimin ilkesidir ve değişimin sürekli olduğu düşünülür; süreklilik ise sonsuzca bölünebilirlik anlamına gelir. Böylece doğa araştırmacısı sonsuzluk var mı yok mu, varsa nasıl var, diye sormuştur.¹⁴ O, *III.4-5*'te sonsuzla ilgili görüşleri tartıştıktan sonra *III.6*'da kendi görüşünü serimler: Sonsuzun yok olduğu söylenemez, çünkü bu bazı olanaksızlara götürür: Zamanın başının ve sonun olması, bölünemeyen büyüklükler olması ve sayının sonsuz olmaması. Eğer sonsuz varsa var olmanın iki durumundan birinde, eş deyişle. edimsel (aktüel/bilfiil) ya da gücül (potansiyel/bil-kuvve) olarak, var olmalıdır. Sonsuz, gücül olarak var olmalıdır,¹⁵ çünkü edimsel olarak var olması sonsuz büyüklükte cismin varlığı gibi olanaksızlara yol

¹² Söz gelimi, Sambursky anlatısında *Contra Proclum*'a hiç başvurmazken Erasmus, *Contra Proclum*'daki versiyonu öne çıkarmaktadır. Bkz. Schmucl Sambursky, "Note on John Philoponus' Rejection of the Infinite", *Islamic Philosophy and the Classical Tradition. Essays presented to Richard Walzer*, ed. S. M. Stern vd. (Columbia: University of South Carolina Press, 1973), 351-353; Erasmus, *Kelâm Kozmolojik Argümanı: Yeni Bir Değerlendirme*, 55-65.

¹³ Davidson argümanı, Saadia Gaon ve Kindî'nin argümanlarının kaynağı olarak incelemektedir. Bkz. Davidson, "John Philoponus as a Source"; Herbert A. Davidson, *Proofs for Eternity, Creation and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy* (New York/Oxford: Oxford University Press, 1987), 86-116.

¹⁴ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, çev. Henri Carteron (Paris: Les Belles Lettres, 1961), III.1, 200b12-28; 4, 202b30-36.

¹⁵ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.6, 206.9-18.

açacaktır.¹⁶ Ancak Aristoteles sonsuz söz konusu olduğunda gücül var oluşu, bir şeyin gücül olarak yontu oluşu gibi anlamamamız gerektiği konusunda uyarır; çünkü bu şey edimsel olarak heykel olacaktır, ama sonsuz asla edimsel olmaz. Aristoteles şöyle devam eder: Varlık çok değişik biçimlerde söylenir, biz sonsuz vardır dediğimizde bunu gün vardır ya da oyunlar vardır dediğimizdeki gibi anlarız, çünkü her zaman bir şeyin ardından başka bir şey varlığa gelir. Nitekim bu şeyler için de gücül-edimsel ayrımı vardır. Biz, Olimpik oyunlar var, dediğimizde bu hem oyunların olması olanaklı anlamında hem de oyunlar gerçekten oluyor anlamındadır.¹⁷ Buna göre sonsuzluk, insan ya da ev gibi belirli bir şey olarak ya da bir töz olarak var değildir, daha çok gün ya da oyun gibi vardır, ki bunların varlığı bir oluş-bozuluş sürecinden oluşur, sınırlıdır ama her zaman başka başkadır.¹⁸

Sonsuz, dışında hiçbir şey bulunmayan değildir, tersine her zaman dışında bir şeyler bulunandır. Dışında hiçbir şey bulunmayana tam ve bütün denir. Tanımı gereği tam, sonu/sınırı olandır ama sonsuz sonu/sınırı olmayandır. Dolayısıyla sonsuz tamamlanmış değildir. O zaman sonsuzun dışında hep gerçekleşmemiş olanaklar bulunmalıdır.¹⁹ *De generatione'* de (*Oluş ve Bozuluş Üzerine*) Aristoteles bir büyüklüğün gücül olarak sonsuzca bölünebilir olduğunu ama edimsel olarak sonsuzca bölünemeyeceğini savunur. Çünkü büyüklük edimsel olarak sonsuzca bölünecek olsa geriye ne kalacak? Büyüklük kalamaz, çünkü o zaman sonuna kadar bölünmemiş olur; nokta da kalamaz, çünkü noktalar bir araya gelip büyüklük oluşturamaz; yokluk da kalamaz, çünkü yokluk büyüklük oluşturamaz. O zaman bölme işleminde her zaman gerçekleşmemiş olanaklar bulunmaktadır.²⁰

Aristoteles sonsuzluğun tözsel değil ilineksel (κατὰ σμμεβηκός) bir var oluşa sahip olduğunu savunur.²¹ Ona göre sonsuzluk büyüklük ve sayının

¹⁶ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.5, 204a34-206a8.

¹⁷ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.6, 206a18-25.

¹⁸ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.6, 206a29-33.

¹⁹ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.6, 206b33-207a15.

²⁰ Aristote, *De la Génération et de la corruption*, çev. Charles Mugler (Paris: Les Belles Lettres, 1966), I.2, 316a15-317a18; Jonathan Lear, *Aristotle: the desire to understand* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 70-71.

²¹ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.5, 204a21-30.

kendinde/özel ilineği (συνβεβηκὸς καθ' αὐτὸ)²² ya da etkilenimidir (καθ' αὐτὸ πᾶθος).²³ Büyüklük ve sayı nicelik cinsinin iki üyesi olduğu için de sonsuzluk, niceliğin bir ilineği olmaktadır.²⁴ Aristoteles'in aritmetik ile geometriyi birbirinden ayrı değerlendirmesiyle²⁵ uyumlu biçimde, büyüklüğün sonsuzluğu ile sayının sonsuzluğu birbirinden ayrı biçimde ele alınabilir. Nitekim büyüklük sürekli parçalara bölünürken sayı süreksiz parçalara bölünür.²⁶ Büyüklük ekleme açısından sonlu, bölme açısından sonsuzdur. Sayıda ise en küçük açısından bir sınır vardır ama en büyük açısından her çokluk hep aşılar, sınır yoktur. Buna göre büyüklükte en küçük yoktur, en büyük vardır; sayıda ise en küçük vardır, en büyük yoktur. Sayı birlerin çokluğudur, dolayısıyla bir bölünmezde son bulması gerekir. İki, üç ve bütün diğer sayılar birden türemedir. Bu yüzden sayıda daha büyüğünü düşünmek her zaman olanaklıdır.²⁷ Buna göre büyüklüğün sonsuzluğu temelde sonsuzca bölünebilmesi üzerinden işlenir. Sayı ise bölünemeyen parçalardan eş deyişle birimlerden oluştuğu için sayının ve sayılabilirlerin sonsuzluğu temelde sonsuzca arttırılabilirlikleri üzerinden işlenir. Aristoteles sonsuzluğundan söz edilebilecek şeylere örnek olarak büyüklük, sayı, devinim/değişim, zaman, düşünce ve insan jenerasyonlarını kullanır.²⁸ Devinin ve zamanın sonsuzluğu bir yerde büyüklük üzerinden açıklanır: Devinin kendisi aracılığıyla gerçekleştiği büyüklük/cisim sonsuz olduğu için devinin sonsuz olmaktadır; devinin aracılığıyla var olduğu için de zaman sonsuz olmaktadır.²⁹ Ancak çoğunlukla devinin ve zamanın sayılabilir olmaları öne çıkartılır: "Ruh olmasa zaman olur muydu olmaz mıydı diye sorulabilir. Sayının bulunması olanaksızsa sayılabilir bir şeyin bulunması da olanaksızdır; bu

²² Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.4, 203b33.

²³ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.5, 204a18-9.

²⁴ Aristotle, *The Metaphysics: Books I-IX*, çev. Hugh Tredennick (Cambridge (MA)/London: Harvard University Press/William Heinemann Ltd., 1961), V.13, 1020a7-14; John Bowin, "Aristotelian Infinity", *Oxford Studies in Ancient Philosophy XXXII*, ed. David Sedley (Oxford: Oxford University Press, 2007), 248-249.

²⁵ Melbourne G. Evans, *The Physical Philosophy of Aristotle* (Albuquerque: The University of New Mexico Press, 1964), 44.

²⁶ Aristotle, *The Metaphysics: Books I-IX*, V.13, 1020a9-13.

²⁷ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.7, 207a33-b15; Evans, *The Physical Philosophy of Aristotle*, 46-49.

²⁸ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.6, 206.25-27; 8, 208a20-21; 4, 202b30-31.

²⁹ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.7, 207b21-25.

durumda sayının da bulunmayacağı açıktır, çünkü sayı ya sayılmış olandır ya da sayılabilir olandır. Ruh ve ruhsal us dışında doğasında sayma olan bir şey yoksa, ruh olmadığından zamanın olması olanaksızdır. ... Önce ve sonra devinimdedir, zaman da sayılabilir olmaları bakımından önce ve sonradır.”³⁰ İnsan jenerasyonlarının ise sayılabilir olmaları bakımından sonsuzlukla ilişkilendiği açıktır. Görüleceği üzere Philoponus devinim, zaman ve insan jenerasyonlarını sayılabilir olmaları üzerinden değerlendirmektedir.

2. Philoponus için Sonsuzluk Problemi

Sonsuzluğun geometrik yanı, eş deyişle sonsuzca bölünebilirlik, Antik atomcular tarafından eleştirilmiştir. Çünkü onlara göre cisimler sonsuzca bölünemez. Ancak Antik atomcuların aritmetik sonsuzlukla bir sorunu yoktur. Sonsuzluğun aritmetik yanı ise en güçlü biçimde Philoponus tarafından eleştirilmiştir. Ancak Philoponus da geometrik sonsuzu problem etmemiştir. Philoponus'un neden geometrik sonsuzu problem görmeyip aritmetik sonsuzla ilgilendiği sorusunun yanıtı *Contra Proclum* (*Proclus'a Karşı*) I'de bulunabilir. Philoponus burada evrenin/yaratılmışların sonluluğunun Tanrının eksikliğini gerektireceği savına karşı evrenin sonluluğunun Tanrı'da bir eksiklik gerektirmeyeceğini, çünkü yaratılmışların Tanrı karşısında her yönden eksik olduğunu ve bu eksikliğin yaratılmışların doğasından -Tanrıdan değil- kaynaklandığını söyler. Var olanların nicelik yönünden sonluluğu zaten Aristoteles tarafından gösterilmiştir:

“Aristoteles *Fizik* ve *De Caelo*'da (*Gökyüzü Üzerine*) birçok argümanla sonsuzun hiçbir biçimde edimsel olarak var olamayacağını tanıtlamıştır ve bu herkes tarafından görüş birliği ile benimsenmiştir. (Burada sonsuz derken uzamsal büyüklük bakımından ya da sayı bakımından (ἐν μεγέθει κατὰ τὴν ἔκτασιν ἢ ἐν ἀριθμῷ) sonsuzu kastediyorum; çünkü doğası gereği ezeli olan şeylerde güç bakımından (ἐν δυνάμει) sonsuzluğun bulunması tümüyle zorunludur.) Büyüklük ya da sayı bakımından sonsuz, edimsel olarak var olacak bir doğaya sahip olmadığı için var olanların sayısının sonlu olması saltık olarak zorunludur (ἀνάγκη πάντως πεπερασμένον εἶναι τὸν τῶν ὄντων ἀριθμὸν).”³¹

³⁰ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, IV.14, 233a21-29. Bu pasajdan, düşüncenin sonsuzlukla ilişkisinin, saymanın düşüncüyü gerektirmesi olduğu sonucu da çıkarılabilir.

³¹ Philoponus, *Contra Proclum*, 7.25-8.9.

Görüldüğü üzere Philoponus'un ana kaygısı Tanrı karşısında yaratılmışların sınırlılığını göstermektir ve Aristoteles'in de nicelik yönünden bunu gösterdiğini düşünmektedir. Aristoteles sonsuzun edimsel varlığının olanaksızlığı savıyla uyumlu biçimde sonsuz büyüklükte cismin varlığını yadsımaktadır, dolayısıyla sonsuzun geometrik yanıyla ilgili bir sorun yoktur. Ancak Philoponus'a göre evrenin ezeliyeti edimsel sonsuzun varlığını gerektirdiği için Aristoteles kendisiyle çelişmektedir. Philoponus'un niceliksel sonsuzluk argümanının temelde amacı, edimsel sonsuzun olanaksızlığı savının, tıpkı sonsuz büyüklükte cismin varlığını olanaksız kıldığı gibi, evrenin ezeli olmasını da olanaksız kıldığını göstermektir. İşte, Philoponus'un geometrik sonsuzlukla değil de aritmetik sonsuzlukla ilgilenmesi bu yüzdendir.

3. Niceliksel Sonsuzluk Argümanının Yapısı

Niceliksel sonsuzluk argümanı, Philoponus'un 517' den sonraya tarihlenen yapıtlarında³² bulunmaktadır: *Fizik Üzerine Yorum*, *Contra Proclum*, *Contra Aristotelem* (Aristoteles'e Karşı), *Meteoroloji Üzerine Yorum* ve *De contingentia mundi*³³ (Evrenin Sonradanlığı Üzerine). Argümanın en sistemli biçimde *Contra Aristotelem*'de serimlendiği, Simplicius'un eksik alıntılarına dayanarak söylenebilir. Philoponus Aristoteles'in görüşlerini kendisine karşı kullanarak bir argümanlar kümesi ile evrenin sonradanlığını tanıtlamaya çalışır. İlgisini aritmetik sonsuzlukla sınırlamasıyla uyumlu biçimde, Philoponus sonsuzluk argümanını yüksek olasılıkla ilk kez, Aristoteles'in sayılabilirin kat edilebilir olduğu için sonsuz olamayacağını söylediği *Fizik* pasajı üzerine yorumunda serimler: "Ne de sayı böyle ayrık ve sonsuz olabilir. Çünkü sayı ve sayıyı barındıran (nesne)

³² Koenraad Verrycken, "The Development of Philoponus' Thought and its Chronology", *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence*, ed. Richard Sorabji (London/Oxford/New York/New Delhi/Sydney: Bloomsbury, 2016), 251-294; Richard Sorabji, "Dating of Philoponus' Commentaries on Aristotle and his Divergence from his Teacher Ammonius", *Aristotle Re-Interpreted: New Findings on Seven Hundred Years of the Ancient Commentators*, ed. Richard Sorabji (London: Bloomsbury, 2020), 367-392.

³³ Giovanni Mandolino, "On the Origin of John Philoponus's *De contingentia mundi*", *Mediterranea. International journal on the transfer of knowledge* 9 (2024), 178-193. Bu çalışmada *De contingentia mundi*'nin niceliksel sonsuzluk argümanına yer veren üçüncü bölümünün Simplicius'un aktardığı fragmanla nerdeyse bütünüyle aynı olduğu gösterilmektedir. Simplicius orijinal dil Yunancada aktardığı ve Philoponus ile çağdaş olduğu için Simplicius'un yer verdiği fragmana atıf yapmakla yetinilmiştir.

sayılabilir. Eğer sayılabilirini saymak olanaklıysa o zaman sonsuzu kat etmek de olanaklı olur.”³⁴ Simplicius bu pasajı, sonsuzun edimsel olarak değil güçül olarak var olduğunu söyleyen pasajlarla birlikte değerlendirir ve dolayısıyla sayının ve sayılabilirin edimsel olarak sonsuz olamayacağı biçiminde yorumlar.³⁵ Philoponus’a göre ise bu pasajda Aristoteles açıkça sayının ve sayılabilirin kat edilebilir olduğunu (τὸ δὲ ἀριθμητὸν ἐνδέχεται διεξελθεῖν), sonsuzun ise kat edilemez olduğunu (τὸ δὲ ἄπειρον οὐκ ἐνδέχεται διεξελθεῖν), o halde sayının/sayılabilirin sonsuz olamayacağını (οὐδεὶς ἄρα ἀριθμὸς ἄπειρος) söylemektedir.³⁶ Aristoteles’in bu pasajını ilgili diğer pasajlarla karşıtlık içinde yorumlayan Philoponus, Aristoteles’in sonsuzluk teorisinde güçlü bir tutarsızlık bulduğuna inanır ve kurguladığı niceliksel sonsuzluk argümanı ile sonsuzluk tartışmasına düşünce tarihindeki en önemli katkılardan birini sağlar.

Niceliksel sonsuzluk argümanı bir argümanlar kümesidir. Ancak bu kümenin kaç argüman ve kaç aksiyomdan oluştuğu yoruma açıktır. Çünkü *Contra Aristotelem*’in ilgili bölümü eksiktir ve diğer metinlerde açık bir şey söylenmez. Çağdaş çalışmalarda da bu konuda bir uzlaşısı yoktur.³⁷ Simplicius’un aktardığına göre Philoponus kanıtı için önce üç aksiyom ortaya koymaktadır. Biz de bununla uyumla olarak önce bu üç aksiyomu ele alacağız. Argümanları ise ikinci argüman üç alt argümandan oluşacak biçimde iki ana argüman olarak ele almanın doğru olacağını düşünüyorum.

³⁴ Aristote, *Physique: Livres I-IV*, III.3, 204b7-10.

³⁵ Simplicius, in *Aristotelis physicorum libros quattuor priores commentaria*, ed. Hermannus Diels (Berlin: Reimer, 1882), 477.24-478.4.

³⁶ Ioannes Philoponus, in *Aristotelis physicorum libros tres priores commentaria*, ed. Hieronymus Vitelli (Berlin: Reimer, 1887), 428.14-23.

³⁷ Erasmus, *Kelâm Kozmolojik Argümanı: Yeni Bir Değerlendirme*, 55-66; Sambursky, “Note on John Philoponus’ Rejection of the Infinite”; Richard Sorabji, “Infinity and the Creation”, *Philoponus and the Rejection of Aristotelian Science*, ed. Richard Sorabji (London: Institute of Classical Studies, 2010), 207-220; Sorabji, *Time, Creation and the Continuum*, 210-224; Davidson, “John Philoponus as a Source”, 362-363; Davidson, *Proofs for Eternity*, 86-89; Robert B. Todd, “Some Concepts in Physical Theory in John Philoponus’ Aristotelian Commentaries”, *Archiv für Begriffsgeschichte* 24/2 (1980), 153-159; Gérard Verbeke, “Some Later Neoplatonic Views on Divine Creation and the Eternity of the World”, *Neoplatonism and Christian Thought*, ed. D. J. O’Meara (Albany: State University of New York Press, 1981), 47; H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri. Müslüman-Hristiyan-Yahudi Kelâmı*, çev. Kasım Turhan (İstanbul: Kitabevi, 2016), 312-317.

Birinci aksiyom: Eğer var olmak için oluşan nesnelerden her biri kendini önceleyen bir şeye zorunlu olarak gereksinim duyuyorsa, diyelim bir geminin ahşaba gereksinimi gibi, eğer o şeyler önceden oluşmazsa o şey de oluşamaz.³⁸

İkinci aksiyom(lar grubu): i) Sonsuz bir sayının edimsel olarak var olması olanaksızdır; ii) sonsuzun sayı olarak kat edilmesi olanaksızdır; iii) sonsuzdan daha büyük herhangi bir şey olması olanaksızdır; iv) sonsuzun arttırılması olanaksızdır (δεύτερον ὅτι ἀριθμὸν ἄπειρον ὑποστῆναι ἐνεργείᾳ ἀδύνατον ἢ διεξελθεῖν τινα ἀριθμοῦντα τὸν ἄπειρον, καὶ ὅτι μείζον εἶναι τοῦ ἀπείρου ἢ αὐξηθῆναι τὸ ἄπειρον ἀδύνατον).³⁹ Bunların her birinin ayrı aksiyomlar sayılmaması ii, iii ve iv'ün aslında i'in açıklaması olarak düşünülmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Philoponus evrenin ezeli olduğunu söylemenin sonsuzun edimsel varlığını kabul etmeyi zorunlu olarak gerektirdiğini ileri sürer:

“Sonsuzun edimsel olarak var olmasının olanaksızlığından, <olandan> daha çok ya da sonsuz şeyin yaratılmaması sonucu çıktığı gibi, ben, yine sonsuza edimsel varlık vermeyelim ve sonsuzu kat edilebilir kılmayalım diye, evrenin de ezelden beri Tanrıyla birlikte var olamayacağını söylüyorum. Eğer evren ezelden beri var olsaydı, evrende başlangıçtan şimdiye kadar var olanların sayısı -insanları, bitkileri ve her bir türden diğer bireyleri kast ediyorum- edimsel olarak sonsuz olurdu. Çünkü eğer birisi var olmuş insanların, bitkilerin ve diğer bireylerin sayısının sonlu olduğunu var sayıyorsa, -çünkü bunlardan her biri sonlu bir zamanda varlık sahibi olmuştur-, o zaman bütün zamanın da sonlu olması zorunlu olur; çünkü sonlu parçalardan oluşan sonludur. Eğer evren <sonradan> oluşmamışsa, geçmiş olan zaman edimsel olarak sonsuz olduğu için, bu sonsuz zamanda oluşmuş bireysel şeylerin de sayı bakımından edimsel olarak sonsuz olması zorunludur. Bundan da sonsuz bir sayının edimsel olarak var olması sonucu çıkar ve eğer evren <sonradan> oluşmamışsa gerçekten böyle olmuştur.”⁴⁰

³⁸ Simplicius, *in Phys.* (V-VIII), 1178.10-12.

³⁹ Simplicius, *in Phys.* (V-VIII), 1178.12-14.

⁴⁰ Philoponus, *Contra Proclum*, 8.27-9.20.

Evrenin ezeli olmasının edimsel sonsuzu gerektirdiği savına karşı Simplicius, Aristoteles'in buna açıklama getirdiğini ileri sürmüştür.⁴¹ Aristoteles bir oluş sürecinde var olmayı (τὸ ἐν τῷ γίνεσθαι τὸ εἶναι ἔχον) bir töz gibi var olmadan ayırmaktadır. İnsan ya da ev örneğinde olduğu gibi bir tözün parçalarının hepsi birlikte (ἁθρόον) aynı anda (ἅμα) var olur, ama süreç olarak var olmada durum böyle değildir. Bir oluş sürecinde var olanların, diyelim zaman ya da insan jenerasyonlarının, parçaları aynı anda var olmaz, tersine parçalar birinin ardından diğeri gelecek biçimde oluşur ve parçalardan biri oluşurken diğeri varlıktan kesilir; böylece her zaman sonlu bir edimsel varlığa sahip olur, güçlü olarak sonsuz olmaları ise her zaman arttırılabilir olmalarından gelir. Buna göre sonsuz bir süreç (τὴν ἐπ' ἄπειρον πρόοδον) olarak var olan zaman ve insan jenerasyonları, bütün parçaları birlikte var olmamakla edimsel sonsuz olmaktan kurtulur.⁴² Ancak Philoponus bunu hiç ikna edici bulmaz: Öncelikle Aristoteles'in çürüttüğü görüş, sonsuzun parçalarının hep birlikte var olması değil, saltık olarak edimsel sonsuzun var olmasıdır. Eğer edimsel sonsuz olanaksızsa, parçaları hep birlikte mi yoksa parça parça mı var olacak fark etmez. Ayrıca sonsuz var olacaksa, parçalarının hep birlikte şimdi var olması geçmişte var olmasından daha yeğdir; çünkü şimdi hep birlikte var olursa kat edilmesi gerekmez, ama geçmişte var olursa kat edilmesi gerekir, ama bu olanaksızdır. Yine şimdi var olursa arttırılması ve katlanması gerekmez, ama geçmişte var olursa bunlar gerekir.⁴³ O *Contra Proclum'* da şöyle söyler:

“Ne hepsi birlikte var olarak ne de parça parça oluşarak (οὔτε ἁθρόον ὑφιστάμενον οὔτε κατὰ μέρος γινόμενον) sonsuzun hiçbir biçimde edimsel olarak var olmasının olanaklı olmadığını ileride Tanrı izin verirse başka bir yerde daha tam biçimde tanıtlayacağız; evrenin ezeli olduğuna ilişkin bütün kuşku-ları (aporileri) çürüttükten sonra evrenin ezeli olamayacağını ayrı başına ortaya koyacağız. Hem de Aristoteles'in kendisinin bunu, eş deyişle sonsuzun edimsel olarak var olmasının hiçbir biçimde olanaklı olmadığını, savunduğunu kendi sözünden aktaracağım. Ancak ben bunun kendinden apaçık olduğunu düşünüyorum. <Sonsuzun> hep birlikte ve aynı anda var olması (ἁθρόον καὶ ἅμα

⁴¹ Bowin, “Aristotelian Infinity”, 237.

⁴² Simplicius, in *Phys. (I-IV)*, 471.8-13, 492.20-31, 494.14-495.5, 497.14-16, 506.3-16; Simplicius, in *Phys. (V-VIII)*, 1180.19-1181.4.

⁴³ Philoponus, in *Phys. (I-III)*, 429.28-430.10.

εἴς(αι) neden olanaksızsa aynı nedenden parça parça var olarak edimselliğe çıkması da olanaksızdır. Çünkü sonsuzun parça parça edimselliğe çıkarak var olması bütünüyle olanaklıysa onun hepsinin aynı anda edimsel olarak var olmasını engelleyen gerekçe nedir? Nitekim sonsuzun parça parça ve, deyim yerindeyse, tek tek birinin ardından diğeri sayılarak edimsel oluşa getirildiğini söylemek, sonsuzun hepsi birlikte ve aynı anda var olmasından çok daha fazla olanaksız görünecektir. Hepsi birlikte var olduğunda belki de tek tek kat etmek, deyim yerindeyse, sayıp tüketmek gerekli olmayacaktır; ama sonsuz, sonunda sonsuz birimlerin edimsel olarak oluşacağı bir biçimde, parça parça oluşuyor ve birinin ardından diğeri var oluyorsa, -onun bazı parçaları bozulduğu diğerleri ise varlıkta olduğu için, her ne kadar hepsi birlikte ve aynı anda var olmasa bile-, yine de kat edilebilir olacaktır, ki bu olanaksızdır.”⁴⁴

Üçüncü aksiyom: Eğer bir şeyin oluşması için, biri diğerinden oluşacak biçimde, sonsuz <sayıda> şeyin önvarlığı gerekiyorsa, o zaman o şeyin oluşması olanaksızdır. Philoponus bu aksiyomun *De generatione*’de⁴⁵ Aristoteles tarafından kullanıldığını ileri sürer: Elementler birbirinden oluştuğuna göre, cisimlerin elementlerinin sonsuz sayıda olması olanaksızdır; çünkü sonsuz kat edilemez (τὸ γὰρ ἀπειρον ὀδῆξιπτόν) olduğu için, diyelim ateş, eğer önceden sonsuz sayıda şey oluştuktan sonra ancak oluşuyorsa o zaman hiç oluşamazdı.⁴⁶

i) Sonsuzun kat edilemezliği (sayılamazlığı) argümanı: Aristoteles’in kendisi sayılabilirin kat edilebilir de olduğunu, sonsuzun ise kat edilemez olduğunu, dolayısıyla sayılabilirin sonsuz olamayacağını söylemektedir. Buna göre, zaman da sayılabilir olduğu için zamanın başlangıcının olması, başka deyişle evrenin ezeli (αἰδίων) olmaması gerekir. Çünkü evren ezeli olsa şimdiye kadar yaşamış insanların sayısı sonsuz olurdu ve bu insanların hepsi edimsel olarak yaşadığı için de bu bir edimsel sonsuz olurdu. Bizim jenerasyonumuzun şimdi var olması ise bu edimsel sonsuzun kat edilmiş olmasını (διεξιπτόν ἔσται τὸ κατ’ ἐνέρπειαν ἀπειρον) gerektirirdi; ama bu olanaksızdır.⁴⁷ *Contra Proclum*’da argüman benzer biçimde kurgulanır:

⁴⁴ Philoponus, *Contra Proclum*, 9.20-10.19.

⁴⁵ Aristote, *De la Génération et de la corruption*, II.5, 332b30vd.

⁴⁶ Simplicius, *in Phys.* (V-VIII), 1178.14-19.

⁴⁷ Philoponus, *in Phys.* (I-III), 428.14-429.4.

"Sonsuzu, deyim yerindeyse, tek tek baştan sona sayarak kat etmek olanaksızdır, sayan ezeli olsa bile. Çünkü sonsuz doğası gereği kat edilemezdir (φύσει γὰρ τὸ ἄπειρον ἀδιεξίτητόν ἐστιν), diğer türlü sonsuz olmazdı. İmdi, eğer sonsuz kat edilemez ise birey birey ilerleyerek insan türünün ardışık jenerasyonları sonsuz bireylerden geçerek şimdiki var olanlara gelmiş demektir, ama o zaman da sonsuz kat edilebilir olmaktadır, ki bu olanaksızdır. Dolayısıyla geçmiş bireylerin sayısı sonsuz değildir; değildir çünkü türün ardışık jenerasyonları bizden her birine kadar ulaşmıştır. Çünkü sonsuzu kat etmek olanaksızdır."⁴⁸

Contra Aristotelem' de Philoponus *De generatione'* de Aristoteles'in elementlerin sayısını sınırlamak için kullandığı argümanı evrenin zamanının sınırlılığını gösterir biçimde sonsuzun kat edilemezliği argümanı olarak yeniden kurular: Bir elementin, diyelim ateşin, oluş devinimi için başka bir devinimin, diyelim havanın ateşe değişiminin, önvarlığı gerekiyorsa ve yine bu devinim için de önce başka bir devinimin, diyelim suyun havaya değişiminin, ön varlığı gerekiyorsa ve bundan önce de başka bir devinim gerekecek biçimde böyle sonsuzca geri gidiyorsa o zaman belirli bir ateşin oluşumu için sonsuz sayıda devinimin önceden var olması zorunludur. Çünkü ilk aksiyom gereğince, ilkin sonsuz sayıda devinim var olmazsa bu ateş de oluşamaz. Ama ikinci aksiyom gereğince, sonsuz sayıda devinimin edimsel olarak var olması olanaksızdır. Ayrıca, üçüncü aksiyom gereğince, bu ateşin devinimi için gerek koşul olan sonsuz sayıda devinimin önvarlığı olanaklı olmadığından, bu ateş var olamaz. Ancak bu ateş varlığa geldiğine göre, önce sonsuz sayıda devinim var olmuştur, dolayısıyla şeylerin birbirine değişiminin ve evrenin başlangıcı vardır.

ii) Sonsuzdan daha büyük olmanın olanaksızlığı argümanı: Philoponus şu üç durumda sonsuzdan daha büyük bir şey olduğunun söylenmiş olacağını savunur: Eğer a) sonsuz ekleme yapılmakla arttırılıyorsa, b) sonsuz katlanıyorsa, c) sonsuzlar birbirine eşit değilse. O zaman bunlar üç ayrı argüman olarak ele alınabilir. Bunlar bazen ayrı ayrı bazen ikisi birlikte bazen de üçü iç içe geçmiş biçimde metinlerde bulunmaktadır.

a) Sonsuzun arttırılamazlığı argümanı: Eğer sonsuzun edimsel olarak var olması olanaksızsa sonsuzdan daha büyük bir şeyin olması öncelikle olanaksız

⁴⁸ Philoponus, *Contra Proclum*, 10.18-11.2.

olmalıdır ama evrenin ezeliliği bu olanaksızlığı gerektirmektedir.⁴⁹ *Contra Aristotelem*'de argüman yine devinim üzerinden kurulur: Eğer oluşacak devinimlerin önceden oluşmuş devinimlere eklenmesi bunların sayısını arttırıyorsa, sonsuzun arttırılamayacağını söyleyen aksiyom gereğince, önceden oluşmuş devinimler sonsuz olamazlar.⁵⁰ *Contra Proclum*'da aynı argüman insanlar üzerinden sunulur: "Eğer evrenin başlangıcı yoksa ve diyelim Sokrates'ten önce yaşayan inşaların sayısı sonsuzsa, Sokrates'ten günümüze kadar yaşayanlar buna eklenildiğinde sonsuzdan daha büyük bir şey olacaktır, ki bu olanaksızdır."⁵¹ Dolayısıyla Philoponus'a göre sonsuza ekleme yapılamaz; çünkü bu, eklenilenin sonsuzun dışında olduğunu demeye gelir. Ancak söz gelimi insan jenerasyonları dizisinin sonsuz olduğunu söyleyebilmek için tüm jenerasyonların bu dizinin zaten içinde olması gerekir.

b) Sonsuzun katlanamazlığı argümanı: Philoponus sonsuz arttırılamazsa katlanmasının bütünüyle olanaksız olduğunu savunmaktadır: Eğer şimdiye kadar yaşayan insanların sayısı sonsuzsa, şimdiye kadar yaşayan atların, köpeklerin ve diğer her bir türün bireylerinin sayısı da sonsuz olacaktır. İnsanların sonsuz sayısına atların sonsuz sayısını da eklersen sonsuzu ikiye, köpekleri de eklersen üçe katlamış olursun, sonra diğer türleri de eklersen her seferinde sonsuzu katlamış olursun. Sonsuzdan büyük olmak olanaksızsa kat kat büyük olmak öncelikle olanaksızdır.⁵² Aslında bağımsız iki bireyler dizisinden -diyelim insanlar ve atlar- birinin sonsuz olması neden olanaksızsa diğerinin de o yüzden olanaksız olmalıdır; eğer biri için sonsuz olmak olanaklıysa diğeri için de olanaklı olması gerekir. Bunları birbirine eklemek anlamsız görünmektedir. Eğer sonsuz bir cisim söz konusu olsa o zaman başka bir sonsuz cismin onun dışında kalması olanaksız görünebilirdi ama iki sonsuz dizi söz konusu ise neden olanaksız görüldüğü açık değildir.⁵³ Belki de bunun yanıtı, Philoponus'un sonsuzu bir sayıcının saydığı nicelik olarak düşünmesinde aranmalıdır. Buna göre bir sonsuzluk dizisinin olanağı sayıcının baştan sona sayıp sayamaması

⁴⁹ Ioannes Philoponus, in *Aristotelis meteorologicorum librum primum commentarium*, ed. Michael Hayduck (Berlin: Reimer, 1901), I.3, 17.11-15; Philoponus, in *Phys. (I-III)*, 429.4-11.

⁵⁰ Simplicius, in *Phys. (V-VIII)*, 1179.12-14.

⁵¹ Philoponus, *Contra Proclum*, 11.2-6.

⁵² Philoponus, *Contra Proclum*, 11.6-21.

⁵³ Todd, "Some Concepts", 156-157.

üzerinden değerlendiriliyorsa, başka bir dizi bağımsız ilerlese bile aynı sayıcının bu diziyi saydığıının varsayılması ilk başta görüldüğü kadar zorlama olmayabilir. Böylece bir dizinin bireylerini tek tek sayan sayıcı, diğer dizinin bireylerini saymaya ilk diziyi bitirdikten sonra başlayacağı için ikinci dizi birinciye eklenmiş gibi düşünülmektedir.

Evrenin ezeliliği durumunda sonsuzun kat kat arttırılmış olacağı savı, Philoponus'un *Meteoroloji* üzerine yazdığı yorumda yeniden ortaya çıkar. *Meteoroloji*'de aynı görüşlerin insan jenerasyonları arasında sonsuz kez dolaştığı söylenen pasajın⁵⁴ yorumunda Philoponus şöyle der:

“(Aristoteles'in) burada yazdığı onun evrenin başlangıçsız ve oluşmamış olduğu yönündeki görüşüyle uyum içindedir, ama o kendi ağına düştüğünü fark etmemiştir. Eğer evrenin varlığının başlangıcı olmaması nedeniyle aynı görüşler sonsuz kez var oluyorsa, o zaman bu görüşlerin yalnızca sonsuz kez değil, sonsuzdan kat kat fazla kez dolaşması gerekir. Çünkü yalnızca Aristoteles'e kadar aynı görüşler sonsuz kez dolaşmamıştır, ondan çok zaman önce de sonsuz kez dolaşmıştır; eğer (ondan önce dolaşımı) sonsuz kez değilse evrenin başlangıcı var demektir. Ancak evrenin başlangıcı yoksa, geri giderek geçmiş zamanın hangi parçasını alırsan al, sonsuzluk boyunca aynı görüşlerin Aristoteles'e gelinceye kadar sonsuz kez dolaşması bütünüyle zorunludur.”⁵⁵

c) Sonsuzların eşitsizliği argümanı: Modern sonsuzluk teorileri sonsuzun sonsuzdan büyük olmasına yer açar.⁵⁶ Diyelim tam sayılar, sonsuz bir tek sayılar alt kümesini içerir. Ancak Aristoteles ve onun ardılları bunu olanaksız görüyordu.⁵⁷ Philoponus ise kendisinin de desteklediği bu görüş ile evrenin ezeliliği arasında çelişki bulunduğunu ileri sürer: Evrenin ezeliliği durumunda

⁵⁴ Aristote, *Météorologiques: Livres I-II*, çev. Pierre Louis (Paris: Les Belles Lettres, 1982), I.3, 339b27-30.

⁵⁵ Philoponus, in *Met.*, 16.36-17.9.

⁵⁶ On dokuzuncu yüzyıla kadar genel görüş, edimsel sonsuzun olanaksız olduğu yönündeydi. Ancak Georg Cantor (1845-1918) başta olmak üzere Alman matematikçiler edimsel sonsuzun olanaklı olduğuna ilişkin tutarlı bir açıklama sunan küme teorisini geliştirdiler. Küme teorisi ile birlikte günümüzde edimsel sonsuzun olanaklı olduğu ve bir sonsuzun diğer sonsuzdan daha büyük olmasının olanaklı olduğu genel kabul görmeye başlamıştır. Bkz. Erasmus, *Kelâm Kozmolojik Argümanı: Yeni Bir Değerlendirme*, 64, 79-92.

⁵⁷ Sorabji, *Time, Creation and the Continuum*, 211-212, 217-218.

geçmiş yılların sayısı sonsuz olacaktır. Yılların sayısı sonsuzsa, ayların sayısı sonsuzu katlamış olur; çünkü ayların sonsuz sayısı yılların sonsuz sayısını on iki kez içerecektir. Üstelik, günlerin sayısını ve saatlerin sayısını da değerlendirmeye alacak olursak sonsuzun katlanması çok daha artacaktır. Ancak sonsuzun katlanması ve bir sonsuzun diğerinden büyük olması olanaksızdır.⁵⁸

Sonsuz olduğu söylenen iki şeyden biri diğerinden daha büyük olmamalıdır, çünkü sonsuzdan daha büyük bir şey olamaz. Philoponus sonsuz olduğu söylenen göksel cisimlerin dönüşlerinin bu aksiyoma aykırı olduğunu ileri sürer:

“Eğer sferler,’ der o (Philoponus), ‘eşit zamanlarla (ισοχρόνως) devinmiyorsa; biri 30 yılda, diğeri 12 yılda, bir diğeri daha az zamanda, öyle ki ay <sferi> bir ayda ve sabit yıldızlar sferi bir gün ve gecede <bir dönüş gerçekleştiriyorsa>; ve eğer göklerin devinimi başlangıcsızsa (ἀναρχος δέ ἐστιν ἡ τοῦ οὐρανοῦ κίνησις) <o zaman> Satürn sferinin sonsuz sayıda dönüş gerçekleştirmiş olması, Jüpiter sferinin ise bunun yaklaşık üç katını gerçekleştirmiş olması gerekir. Satürnün dönüşlerinden güneşin dönüşleri 30 kat, ayın dönüşleri 360 kat, sabit yıldızlar sferinin dönüşleri 10 bin kattan fazla daha büyük olacaktır. İmdi, eğer sonsuzu bir kez bile kat etmek olanaklı değilse, sonsuzun 10 bin katını ve hatta sonsuz kere sonsuzu var saymak nasıl bütün saçmalıkların ötesinde olmaz? Dolayısıyla,’ der o, ‘göklerin dairesel dönüşünün önceden yokken sonradan, göğün kendisi’ (o böyle söylüyor, benim sözüm değil) ‘var olmaya başladığında, sonradan var olmaya başlamış olması zorunludur.”⁵⁹

Böylece Philoponus gezegenlerin hızlarındaki farklılıktan kaynaklanan dönüş sayılarındaki farklılığı, gezegenlerin ve dolayısıyla evrenin sonradanlığı lehine bir gösterge olarak değerlendirmektedir. Çünkü gezegenlerin ezeliliği sonsuzların eşit olmamasını başka deyişle bir sonsuzun diğer sonsuzdan büyük olmasını gerektirmektedir, ki bu saçmadır.

4. Niceliksel Sonsuzluk Argümanının Kökeni

Sonsuzdan daha büyük bir şey olamayacağına dayanan argümanlar, Philoponus’un ait olduğu geleneğe hiç de yabancı değildi. Edimsel sonsuzun

⁵⁸ Philoponus, in *Phys. (I-III)*, 467.20-468.7.

⁵⁹ Philoponus, *Contra Proclum*, 1179.15-26.

varlığını savunmanın nasıl absürt sonuçlara yol açacağını göstermek için benzer argümanlar kullanılmıştır. Özellikle Alexander (ö. III. yy'ın ilk yarısı), Atomcuların sonsuz atomlarına ve Anaxagoras'ın (ö. yakl. 428 MÖ) eşparçalılarının (ὁμοιομερές) sonsuz parça içermesine karşı polemiğini böyle argümanlar üzerinden yürütmüştür.⁶⁰ Nitekim bunun atomculara karşı bir örneği Philoponus tarafından aktarılmaktadır. *De generatione*'de Democritus (ö. yakl. 370 MÖ) ve Leucippus'a (5. yy MÖ) göre atomların hem sayı hem şekil bakımından sonsuz olduğunun söylendiği pasajı yorumlarken Philoponus Alexander'e başvurur: Democritus ve Leucippus atomların hem sayı hem de şekillerinin çeşitliliği bakımından sonsuz olduğunu söylerler ve bu sonsuzdan daha sonsuz bir şeyin varlığını gerektirir (τοῦ ἀπείρου εἶναι τι ἀπειρότερον). Çünkü onlar her bir şeklin yalnızca tek bir atomda değil çok sayıda atomda bulunduğunu söylemektedirler. Alexander'in dediğine göre Epicurus'un (ö. 270 MÖ) okulu bu konuda Democritus'tan ayrılmıştır. Onlara göre atomlar sayıca sonsuz olsa da şekillerinin çeşitliliği bakımından belirlenimsizdir (ἀπεριλήπτους). Ama Epicurusçular da sonsuzu katlamak zorundadırlar. Çünkü sonlu sayıdaki şekil ya sonlu sayıda atomda ya da sonsuz sayıda atomda bulunur. Eğer sonlu sayıda atomda bulunursa atomların toplam sayısı da sonlu olur ama atomların sayısının sonsuz olduğu söylenmişti. Eğer sonlu sayıda şekil sonsuz sayıda atomda bulunursa bu kez de sonsuz katlanmış (πολλαπλασιασθήσεται τὸ ἀπειρον) ve sonsuzdan daha büyük bir şey var olmuş olur (μειζόν τι τοῦ ἀπείρου ἔσται). Çünkü, diyelim yalnızca dört şekil sonsuz sayıda atomda bulunsun, bunlardan üçünün bulunduğu atom sayısı dördüncüsünün bulunduğu atom sayısının üç katı olacaktır. Sonuç olarak atomların sayısının sonsuz olduğu tezi yanlıştır.⁶¹ Philoponus'un yaptığı, cismin sonluluğunu göstermek için geliştirilmiş bu argümanları zamanın sonluluğunu göstermek amacıyla yeniden kurgulamaktır.

Sonsuzdan daha büyük bir şey olamayacağına dayanan argümanlarla ilgili Philoponus'un katkısı, bunları evrenin ezeliliği konusuna uyarlamasıdır, demek yanlış olmayacaktır. Ancak sonsuzun kat edilemezliği argümanı bütünüyle Philoponus tarafından geliştirilmiş görünmektedir. Çünkü sonsuzun kat edilemezliğinden söz etmek için sonsuzun parçalarının hepsi aynı anda değil

⁶⁰ Simplicius, in *Phys.* (I-IV), 172.21-173.28; Todd, "Some Concepts", 153-158.

⁶¹ Ioannes Philoponus, in *Aristotelis libros de generatione et corruptione commentaria*, ed. Hieronymus Vitelli (Berlin: Reimer, 1897), 12.2-25.

ardışık olarak var olması gerekir. Nitekim atomcular sonsuz sayıda atomun aynı anda var olduğunu söylerken Anaxagoras eşparçalı cisimlerin edimsel olarak -Aristoteles gibi gücül olarak değil- sonsuz parçayı içerdiğini söylüyordu. Dolayısıyla sonsuz parçaların hepsinin aynı anda bulunduğunu savunan bu görüşlere karşı sonsuzun kat edilemezliğinden söz etmek anlamlı olmayacaktır. Zaten Aristoteles'in evrenin ezeli olduğunu söylemesinin sonsuzun ardışık parçalarının edimsel olarak var olduğunu demeye geldiği okuması ilk kez Philoponus tarafından yapılmış görünmektedir.⁶² Böyle bir okuma olmadan sonsuzun kat edilemezliği argümanı geliştirilemeyeceği için de bu argüman Philoponus'un kurgusu olmalıdır.

Sonuç

Philoponus'un evrenin zamansal başlangıcı olduğunu benimsemesi, bir Hristiyan olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak o, konuyu bütünüyle felsefi bir problem olarak ele almış ve ussal çözümler ortaya koymuştur. Özellikle onun, evrenin sonradanlığı lehine geliştirdiği iki pozitif argümandan biri olan niceliksel sonsuzluk argümanı, Aristoteles'in *Fizik* III'teki sonsuzluk teorisinin evrenin ezeliği görüşüyle çeliştiğini göstermeye dayanır. Ona göre Aristoteles edimsel sonsuzun varlığını dışladığı için evrenin ezeli olduğunu söyleyemez. Çünkü evrenin ezeli olduğunu söylemek sonsuzun edimsel olarak var olduğunu söylemeyi gerektirir. Bu argümanla ilgili Türkçede yapılan ilk çalışma olmasıyla büyük bir boşluğu dolduran bu çalışma, yabancı dillerde argümanla ilgili yapılan çalışmalardaki eksikleri gidermekte ve argümanı Philoponus'un orijinal kurgusuna uygun biçimde serimlemiştir. Buna göre bir argümanlar kümesi olan niceliksel sonsuzluk argümanını üç aksiyoma dayanan iki ana argüman olarak ele almak en doğru yöntemdir. İlk argüman sonsuzun kat edilemez olduğunu, ikinci argüman sonsuzdan daha büyük bir şey bulunmayacağını savunur. Philoponus şu üç durumda sonsuzdan daha büyük bir şey olduğunun

⁶² Eğer böyle bir okuma başka bir düşünür tarafından daha önce yapılmış olsa Philoponus'un kendi okumasını desteklemek için bunu kullanması beklenir. Çünkü Philoponus evrenin yoktan yaratılması görüşünü savunmak için geliştirdiği argümanların felsefe geleneğine yabancı olmadığını ve yalnızca felsefi uslamalarla yoktan yaratmanın savunulabileceğini göstermek amacıyla kendinden önceki filozofların benzer görüşlerine sıklıkla atıf yapmıştır. Söz gelimi zamanın ezeli olmadığı konusunda Platon'un da kendisi gibi düşündüğünü söyleyerek görüşünü desteklemeye çalışır. Bkz. Philoponus, *Contra Proclum*, 117-1118.

söylenmiş olacağını düşündüğü için ikinci argümanı üç alt argümana ayırır: Eğer a) sonsuz ekleme yapılmakla arttırılıyorsa, b) sonsuz katlanıyorsa, c) sonsuzlar birbirine eşit değilse. Bu üç alt argüman bazen ayrı ayrı bazen ikisi birlikte bazen de üçü iç içe geçmiş biçimde metinlerde bulunmaktadır. Bu çalışmada Philoponus'un argümanı kurguladığı bağlam ve tartışmaya özgün katkısı da ortaya çıkarılmıştır. Buna göre sonsuzdan daha büyük bir şey olamayacağı ilkesine dayanan argümanlarla ilgili Philoponus'un katkısı, bunları evrenin ezeliliği konusuna uyarlamasıdır. Çünkü benzer argümanlar önceden Alexander gibi evrenin büyüklük bakımından sınırlılığını savunan filozoflar tarafından Atomcuların atomlarına ya da Anaxagoras'ın eşparçalılarına karşı geliştirilmişti. Ancak sonsuzun kat edilemezliği argümanı bütünüyle Philoponus tarafından geliştirilmiş görünmektedir. Niceliksel sonsuzluk argümanı Philoponus'tan sonra öyle yaygınlaşmıştır ki pek çoklarının yanında Orta Çağ'da Gazzâlî veya günümüzde Craig tarafından kullanılmıştır. Kant da birinci antinomisinde evrenin zamansal başlangıcı lehine tez olarak bu argümanın bir versiyonunu vermektedir. Dolayısıyla niceliksel sonsuzluk argümanının, evrenin zamansal başlangıcı lehine geliştirilmiş en yaygın argüman olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Aristote. *Catégories*. çev. Richard Bodéüs. Paris: Les Belles Lettres, 2001.
- Aristote. *De la Génération et de la corruption*. çev. Charles Mugler. Paris: Les Belles Lettres, 1966.
- Aristote. *Météorologiques: Livres I-II*. çev. Pierre Louis. Paris: Les Belles Lettres, 1982.
- Aristote. *Physique: Livres I-IV*. çev. Henri Carteron. Paris: Les Belles Lettres, 1961.
- Aristotle. *The Metaphysics: Books I-IX*. çev. Hugh Tredennick. Cambridge (MA)/London: Harvard University Press/William Heinemann Ltd., 1961.
- Aubin, Nicholas Allan. *Power and Possibility in Early Arabic Philosophy: Three Innovators Between Philoponus and Avicenna*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2024.

- Bedevî, Abdurrahman (ed.). *el-Eflâtûniyyetu'l-muḥdesê 'inde'l-'Arab*. Kuveyt: Vekâletu'l-maṭbû'ât, 1977.
- Bowin, John. "Aristotelian Infinity". *Oxford Studies in Ancient Philosophy* XXXII. ed. David Sedley. 233-250. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Davidson, Herbert A. "John Philoponus as a Source of Medieval Islamic and Jewish Proofs of Creation". *Journal of the American Oriental Society* 89/2 (1969), 357-391.
- Davidson, Herbert A. *Proofs for Eternity, Creation and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*. New York/Oxford: Oxford University Press, 1987.
- Erasmus, Jacobus. *Kelâm Kozmolojik Argümanı: Yeni Bir Değerlendirme*. çev. Mehmet Bulgen. İstanbul: Albaraka, 2022.
- Evans, Melbourne G. *The Physical Philosophy of Aristotle*. Albuquerque: The University of New Mexico Press, 1964.
- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea, 1993.
- Lear, Jonathan. *Aristotle: the desire to understand*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Mandolino, Giovanni. "On the Origin of John Philoponus's *De contingentia mundi*". *Mediterranea. International journal on the transfer of knowledge* 9 (2024), 165-211.
- Philoponus, Ioannes. *De aeternitate mundi contra Proclum*. ed. Hugo Rabe. Lipsia: B.G. Teubner, 1899.
- Philoponus, Ioannes. *in Aristotelis libros de generatione et corruptione commentaria*. ed. Hieronymus Vitelli. Berlin: Reimer, 1897.
- Philoponus, Ioannes. *in Aristotelis meteorologicorum librum primum commentarium*. ed. Michael Hayduck. Berlin: Reimer, 1901.
- Philoponus, Ioannes. *in Aristotelis physicorum libros tres priores commentaria*. ed. Hieronymus Vitelli. Berlin: Reimer, 1887.

- Proclus. *On the Eternity of the World (De aeternitate mundi)*. çev. Helen S. Lang, A. D. Macro. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 2001.
- Sambursky, Schmucl. "Note on John Philoponus' Rejection of the Infinite". *Islamic Philosophy and the Classical Tradition. Essays presented to Richard Walzer*. ed. S. M. Stern vd. 351-353. Columbia: University of South Carolina Press, 1973.
- Simplicius. in *Aristotelis physicorum libros quattuor posteriores commentaria*. ed. Hermannus Diels. Berlin: Reimer, 1895.
- Simplicius. in *Aristotelis physicorum libros quattuor priores commentaria*. ed. Hermannus Diels. Berlin: Reimer, 1882.
- Sorabji, Richard. "Dating of Philoponus' Commentaries on Aristotle and his Divergence from his Teacher Ammonius". *Aristotle Re-Interpreted: New Findings on Seven Hundred Years of the Ancient Commentators*. ed. Richard Sorabji. 367-392. London: Bloomsbury, 2020.
- Sorabji, Richard. "Infinity and the Creation". *Philoponus and the Rejection of Aristotelian Science*. ed. Richard Sorabji. 207-220. London: Institute of Classical Studies, 2. Basım, 2010.
- Sorabji, Richard. *Matter, Space and Motion. Theories in Antiquity and Their Sequel*. London: Duckworth, 1988.
- Sorabji, Richard. *Time, Creation and the Continuum: Theories in Antiquity and the Early Middle Ages*. Chicago: The University of Chicago Press, 2006.
- Todd, Robert B. "Some Concepts in Physical Theory in John Philoponus' Aristotelian Commentaries". *Archiv für Begriffsgeschichte* 24/2 (1980), 151-170.
- Troupeau, Gérard. "Un épitomé arabe du «De contingentia mundi» de Jean Philopon". *Mémorial André-Jean Festugière. Antiquité païenne et chrétienne*. ed. E. Lucchesi, H. D. Saffrey. 77-88. Genève: Patrick Cramer, 1984.
- Verbeke, Gérard. "Some Later Neoplatonic Views on Divine Creation and the Eternity of the World". *Neoplatonism and Christian Thought*. ed. D. J. O'Meara. 45-53. Albany: State University of New York Press, 1981.

- Verrycken, Koenraad. "The Development of Philoponus' Thought and its Chronology". *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence*. ed. Richard Sorabji. 251-294. London/Oxford/New York/New Delhi/Sydney: Bloomsbury, 2. Basım, 2016.
- Wolfson, H. Austryn. *Kelâm Felsefeleri. Müslüman-Hristiyan-Yahudi Kelâmı*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: Kitabevi, 2016.